

1920-30-YILLARDA O‘ZBEKISTON SSRDA OILA VA NIKOH TO‘G‘RISIDAGI QONUNLARNING TARIXIY RIVOJLANISHI

Xamrayeva Madina Xaitbayevna,

Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti

Tarix yo‘nalishi 2 kurs magistranti

Email: @mail.ru

Тел: +998

Annotatsiya: Ushbu maqolada 1920-30-yillarda O‘zbekiston SSRda oila va nikoh to‘g‘risidagi qonunlarning shakllanishi va rivojlanish jarayoni tahlil qilinadi. Maqolada shar‘iy va an‘anaviy oilaviy tizim o‘rniga fuqarolik nikohining joriy etilishi, ko‘pxotinlilikning taqiqlanishi, majburiy nikohlarning bekor qilinishi va ayollarning huquqlarini himoya qilishga qaratilgan chora-tadbirlar batafsil tahlil qilinadi. Shuningdek, davlat tomonidan nikoh va ajralish jarayonlarini tartibga solish, ro‘yxatga olish tizimining rivojlanishi va bu qonunchilikning jamiyat hayotiga ta‘siri haqida fikr yuritiladi. Maqola sovet davrida oilaviy munosabatlarning huquqiy asoslari va ularning ijtimoiy-siyosiy jihatlariga oid tarixiy ahamiyatga ega bo‘lgan masalalarni yoritadi.

Kalit so‘zlar: sovet, fuqaro, dekret, nikoh, oila, shariat, komitet, qurultoy, shifokor, kodeks, an‘anaviy, qarindoshlik

ИСТОРИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА О СЕМЬЕ И БРАКЕ В УЗБЕКСКОЙ ССР В 1920-1930-Е ГОДЫ

Аннотация: В статье анализируется становление и развитие законодательства о семье и браке в Узбекской ССР в 1920-1930-е годы. В статье рассматриваются введение гражданского брака вместо шариата и традиционного семейного строя, запрет многоженства, обязательное признание брака недействительным. Будут подробно проанализированы

вопросы браков и меры, направленные на защиту прав женщин. В статье также обсуждается государственное регулирование процессов заключения и расторжения брака, развитие системы регистрации и влияние этого законодательства на общественную жизнь. В статье освещаются вопросы исторического значения, связанные с правовыми основами семейных отношений и их социально-политическими аспектами в советское время.

Ключевые слова: Советский, гражданин, указ, брак, семья, шариат, комитет, съезд, врач, кодекс, традиционный, родство

HISTORICAL DEVELOPMENT OF LAWS ON FAMILY AND MARRIAGE IN THE UZBEK SSR IN THE 1920S AND 1930S

Abstract: This article analyzes the formation and development of laws on family and marriage in the Uzbek SSR in the 1920s and 1930s. The article analyzes in detail the introduction of civil marriage instead of the legal and traditional family system, the prohibition of polygamy, the abolition of forced marriages, and measures aimed at protecting women's rights. It also discusses the state regulation of marriage and divorce processes, the development of the registration system, and the impact of this legislation on public life. The article highlights issues of historical importance related to the legal foundations of family relations and their socio-political aspects in the Soviet era.

Keywords: Soviet, citizen, decree, marriage, family, Sharia, committee, congress, doctor, codex, traditional, kinship

Kirish. Oila-nikoh munosabatlari O‘zbekiston SSR davrida (1924–1991-yillar) Sovet davlatining umumiy qonunchiligi doirasida tartibga solingan. Sovet davlati oila institutini jiddiy o'zgartirib, uni ijtimoiy hayotning muhim bir qismi sifatida belgilagan. Sovet davlati oila-nikoh munosabatlari tarixshunosligini quyidagi davrlarga bo‘lish mumkin: 1. 1920-1930 yillar. 2. 1940-1960 yillar 3. 1970-1980 yillar. 4. Mustaqillik davri tadqiqotlari. 5. Xorijiy tadqiqotlar.

Ma'lumki, 1917 yilgi oktabr davlat to'ntarishiga qadar Turkistonda oila va nikoh munosabatlari shariat va odat qoidalari bilan tartibga solingan. Shariat islom mamlakatlari uchun qo'llanilishi majburiy qonun bo'lib, shariat bo'yicha xotin-qizlarning huquqlari birmuncha cheklab qo'yilgan edi. Davlat to'ntarishidan so'ng nikoh va oila to'g'risida yangi qonunlar qabul qilindi. Dastlab 1917 yil dekabr oyida sovet hukumatining "Fuqarolik nikohi, bolalar va fuqarolik holatlarini qayd etishni olib kirish" va "Nikohdan ajralish to'g'risida" dekretlari qabul qilinib, ular sovet hukumatining nikoh va oila tamoyillarini ifodalagan. Mazkur qarorlar va qonunlarda o'zbek xalqining o'ziga xos bo'lgan nikoh-oila masalalari, turmush-tarzi va oila tutish qoidalari e'tiborga olinmadi. Ushbu dekretlarni Turkiston o'lkasida qo'llash bo'yicha maxsus hujjat ham qabul qilinmadi va 1918 yil yanvarda gazetalarda e'lon qilingani ularni tatbiq etish uchun asos deb hisoblandi. Shuningdek, O'zSSR tuzilgandan keyingi oila-nikoh qonunchiligiga ham asos bo'lib qoldi [1].

Sobiq ittifoq Markaziy Ijroiya Komiteti Sovetlarining II Sessiyasi 1924-yil 27-oktabr) Turkiston Markaziy Ijroiya Komiteti, Butunbuxoro Sovetlarining V Qurultoyi va Butunxorazm Sovetlarining V Qurultoyi iltimosini qondirib, O'rta Osiyo Respublikalarida milliy-davlat chegaralanishini o'tkazdi. 1924 yil 27 oktabrda SSSR Markaziy Ijroiya Qo'mitasining 2-sessiyasi O'rta Osiyo xalqlarini milliy-davlat chegaralarini belgilash masalasi bo'yicha yakuniy qarorni qabul qildi. Turkiston ASSR, Buxoro va Xorazm sotsialistik Sovet respublikalari hududida quyidagilar vujudga keldi: o'zbek va turkman sovet sotsialistik respublikalari (1924 yil 27 oktyabr); Tojikiston ASSR (1924 yil 14-oktabr) O'zbekiston SSR tarkibida; Qozog'iston ASSR tarkibidagi Qoraqalpoq avtonom viloyati (1925 yil 11-may) va RSFSR tarkibiga kirgan Qora-Qirg'iziston avtonom viloyati (1924 yil 14-oktabr). Natijada Sobiq ittifoq tarkibida O'zbekiston Sovet Sotsialistik Respublikasi vujudga keldi.

Asosiy qism. O'rta Osiyoda milliy davlat chegaralanishi o'tkazilgandan so'ng hamda O'zbekiston SSR tuzilgach, bu erda nikoh-oila munosabatlarini "RSFSR fuqarolik holatlari dalolatnomalari, nikoh, oila, vasiylik huquqi

to'g'risidagi qonunlar kodeksi" bilan tartibga solish davom etdi. Biroq RSFSRning 1918-yildagi kodeksi faqat O'zbekiston SSRning milliy-davlat chegaralanishigacha bo'lgan qismi-Turkiston ASSR hududida tatbiq etildi. Chunki Turkiston Markaziy Ijroiya qo'mitasi bu haqida maxsus qaror qabul qilgan edi. Shunday qilib, bu davrda O'zbekiston SSR hududida nikoh-oila huquqiy munosabatlari sovet oila qonunchiligi va diniy huquqiy qoidalar – shariat va odat normalari bilan tartibga solish tartibga solindi.

O'zbekiston SSRning tashkil topishi va Buxoro va Xorazm Xalq Respublikalarining uning tarkibiga kirishi oila qonunchiligi bo'yicha muhim muammolarni kodifikatsiyalash va unifikatsiyalash (bir xillashtirish) vazifalarini qo'ydi. Keyinchalik sovet oila huquqi normalarini to'g'ri tatbiq etishga alohida e'tibor qaratildi.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra nikohdan ajralish bo'yicha keng tarqalgan kategoriyadagi ishlar asosan ayollar tomonidan qo'zg'atildi. Mahalliy xalqlar o'rtasida nikohdan ajralish hodisasi ko'payib ketganini nikoh va oila to'g'risidagi sovet qonunlari nikohdan ajralishni oson qilib qo'yganligi tufayli oilaning ahloqiy asoslariga putur yetganligidan, deb izohlash mumkin. Nikohdan ajralish to'g'risida ayollar tomonidan qo'zg'atilgan ishlarning aksariyati ular ongining o'sganligini, o'z insoniy qadr-qimmatini anglaganligini bildirsa-da, nikohdan erkin ajralishni belgilagan sotsialistik norma ayollarni tengsiz nikohdan ozod qilishda katta rol o'ynagan bo'lsa-da, umuman ajralish statistikasini salbiy tomonga og'dirib yubordi. O'sha yillarda nikohdan ajralish to'g'risida ayollar tomonidan qo'zg'atilgan ishlarning sudlar tomonidan to'g'ri hal qilinishiga alohida ahamiyat berilgan edi. Xalq sudlari ayollarning nikohdan ajralish to'g'risidagi da'vo arizalarini sabablar yetarli bo'lmaganligiga qaramay qabul qilganlar, ba'zan esa, hatto, er-xotin nikohdan asossiz ajratib ham yuborilgan. Ayrim holatlarda sudlar nikohdan ajralish to'g'risidagi ishlarni qabul qilmay, qozilik sudlariga yuborganlar, ular esa ayollarning nikohdan ajralish to'g'risidagi da'volarini rad etganlar[1].

Respublik Adliya Xalq Komissarligi sudlarga nikohdan ajralish to'g'risidagi ishlarni ko'rishda ayolni nikohdan ajralishga majbur etgan har bir sababni sinchiklab o'rganishni topshirdi [2]. Adliya Xalq Komissarligi bu ko'rsatmani tushuntirib, sud faqat ayol qanday sharoitda yashaganligini aniqlashi ishning holatiga hech qanday ta'sir etmasligini ko'rsatdi.

Nikohni qayd etish ham muhim ahamiyatga ega. Ayrim FHDYO xodimlari nikohni qayd etish vaqtida nikohdan o'tuvchilardan ularning salomatligi va yoshlari haqida shifokor ma'lumotnomasini talab etganlar. Bunday ma'lumotnoma shifokorlar tomonidan nikohga o'tuvchi shaxslarning badanlarini tekshirishni talab qilardi. Bu holat mahalliy xalq, ayniqsa, ayollar o'rtasida chuqur norozilik keltirib chiqardi, natijada nikohni yashirish, uni FHDYO organlarida qayd etishdan bosh tortish, diniy rasm-rusumlar asosida tuziladigan nikohning ko'payishiga olib keldi.

O'zbekiston SSR Ichki ishlar Xalq Komissarligi o'zining 1927 yil 15 yanvardagi sirkulyarida bunday holatni g'oyat nonormal holat, deb hisoblab, nikohni ro'yxatga olish uchun faqat nikohlanuvchilarning o'zaro roziligi va nikoh yoshiga to'lganligi asos bo'lishini ko'rsatdi. Shifokor tomonidan ma'lumotnoma emas, balki qishloq kengashi yoki mahalla qo'mitasi tomonidan berilgan ma'lumotnoma nikoh yoshiga to'lganlikni isbotlaydigan hujjat hisoblanadi.

FHDYO organlari nikohdan o'tuvchilardan pasport va arizalaridan tashqari mahalla qo'mitasidan nikoh haqiqatda nikohga o'tuvchilarning xohishi bilan tuzilayotganligi, kuyov-kelin uchun uning ota-onasiga an'anaviy qalinni bermaganligini tasdiqlovchi hujjatlarni talab qilgan.

Mamlakat tinch qurilish davriga, yangi iqtisodiy siyosatga o'tgach, nikoh va oila to'g'risida dastlabki qabul qilingan qonunlarga oilada ayollar va bolalar huquqini yanada kengaytirish va mustahkamlashga qaratilgan ayrim o'zgartirishlar kiritish lozimligi ma'lum bo'ldi.

Bundan tashqari oilaviy-huquqiy munosabatlarni tartibga soladigan yangi qonunlar ham qabul qilish ehtiyoji tug'ildi. Bularning hammasi 1926 yil 19 noyabrda qabul qilinib, 1927 yil 1 yanvardan amalga kirgan RSFSR nikoh, oila

va vasiylik to'g'risidagi qonunlar kodeksida [3] o'zining to'la ifodasini topdi. Uni qabul qilishda nikoh masalasi to'g'risida chuqur mulohazalar bildirildi va nihoyat, amaliy nikoh huquqiy oqibat keltirib chiqarishi to'g'risidagi qoida belgilandi. Kodeksda nikoh yoshi masalasiga ham ayrim o'zgarishtirishlar kiritildi. Ayollar uchun 18 yosh nikoh yoshi deb belgilandi [3]. Er-xotinning mulkiy munosabatlarini tartibga solishga ham o'zgartirishlar kiritildi. 1918 yildagi kodeksda er va xotin mulki to'la bo'linganligi belgilangan edi. Shu kodeksning 150-moddasida "Nikoh er-xotinning umumiy mulkini vujudga keltirmaydi" degan qoida bor edi. Bu ayollarning tengsizligiga qaratilgan edi, chunki eskicha tushunchaga binoan, er-xotin mulkiga er boshliq bo'lishi lozim, degan qoida ustun bo'lib kelgan. RSFSRning 1926 yilgi kodeksining 10-moddasida esa: "Nikohga o'tgunga qadar er-xotonga tegishli bo'lgan mulk ularning bo'lingan mulki sanaladi. Er-xotinning nikohdan so'ng topgan mulklari esa ularning umumiy mulklari hisoblanadi", - deb qayd etilgan.

Er va xotinning bir-biriga nafaqa to'lash tartibiga ham o'zgartirish kiritildi. 1918 yildagi Kodeks nikoh bekor qilingandan so'ng er yoki xotin uchun aliment undirishni ma'lum muddat bilan cheklamay, nikohdan ajralgan so'ng umrbod undirishni belgilagan edi. RSFSRning 1926 yildagi Kodeksi umrbod aliment undirishni cheklab, nikoh bekor bo'lgandan so'ng faqat bir yil davomida aliment undirishni belgiladi.

Nikohdan ajralish tartibiga ham o'zgartirish kiritildi. 1918 yildagi kodeksga binoan nikohdan ajralish sud tomonidan ko'rilgach, agar ajralishni ikki tomon istasa, u holda FHDYO organi orqali ham ajralish mumkin edi. RSFSRning 1926 yildagi kodeksi ajralishning sud tartibini bekor qilib, hamma holatlarda ham ajralishni FHDYO orqali tartibga solishni belgiladi.

RSFSR nikoh va oila qonunlari ittifoqdosh respublikalar qonunlari uchun namuna bo'lib xizmat qildi. Oila huquqining asosiy masalalari dastlabki vaqtdan boshlab RSFSR qonunlarida qanday hal qilingan bo'lsa, ittifoqdosh respublikalarning qonunlarida ham shunday asosda hal qilindi. 1926-yildan

boshlab faqat RSFSRda emas, balki barcha ittifoqdosh respublikalarda nikoh-oila qonunchiligini yangilash jarayoni boshlandi.

O'zbekiston Sovet Sotsialistik Respublikasining "Nikoh va oila hamda vasiylik va fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish haqida"gi qonunlar kodeksi asosan 1928-yil 7-martda II chaqiriq O'zbekiston SSR Markaziy Ijroiya Komitetining III sessiyasida qabul qilinib, O'zbekiston SSR Markaziy Ijroiya Komitetining 1928-yil 23-iyun qarori bilan 1928-yil 1-oktabrdan boshlab amalga kiritildi [4]. Umuman ittifoqdosh respublikalarning Nikoh-oila kodekslarida muhim tafovutlar yo'q. Bu kodekslarning asosida er-xotinning nikoh-oila munosabatlarida tengligi, bolalar va onalar manfaatlarining davlat tomonidan muhofaza qilinishi tamoyillari yotadi.

Ittifoqdosh respublikalarning Nikoh-oila kodekslarida milliy xususiyatlar va mahalliy sharoitlarni nazarda tutib belgilangan huquqiy qoidalar ham mavjud. Masalan, O'zSSRning Nikoh va oila kodeksida faqat fuqarolik holati dalolatnomalari yozish organlarida ro'yxatga olingan nikohgina er-xotinlarda huquq va majburiyatlarni vujudga keltirishi belgilandi. Bunday tartibning belgilanishi o'sha davr va sharoit uchun to'g'ri edi. Bu ko'p xotinlilikka va voyaga yetmagan qizlarning turmushga berilishiga yo'l qo'ymas edi. Kodeks nikoh yoshini qizlar uchun 16, yigitlar uchun 18 yosh qilib belgiladi. Shuningdek, Nikoh-oila kodeksi bilan yuqoriga yoki pastga qaragan to'g'ri chiziq bo'yicha bo'lgan yaqin qarindoshlar o'rtasidagi, shuningdek, birga tug'ilgan va o'gay aka-ukalar bilan opa-singillar o'rtasidagi nikohlar ham man etilgan. Yuqoriga yoki pastga qaragan to'g'ri chiziq bo'yicha bo'lgan qarindoshlar deb, bobo va buvi, o'g'il, qiz va nevaralar hisoblanadi. Tug'ishgan aka-uka opa-singillar deb, bir ota va bir onadan tug'ilgan bolalarga va o'gay deb, otalari bir, onalari boshqa yoki onalari bir, otalari boshqa bo'lgan bolalarga aytiladi.

O'zbekiston SSRning Nikoh-oila kodeksining o'ziga xos xususiyati shundan iborat ediki, unda mahalliy o'troq xalq uchun ularning familiyasi bo'lmasa, nikohga o'tish vaqtida nikohga o'tuvchilardan bittasining ota ismi

bo'yicha nikohni rasmiylashtirish yoki ulaming nikohgacha bo'lgan ota ismida qolish huquqi berilgan.

Nikohdan ajralish vaqtida esa er-xotinning har biriga o'z xohishi bo'yicha familiya tanlash huquqi berilgan. Er-xotin o'rtasida o'zaro kelishish bo'lmasa, u holda bu masala bo'yicha ularning har biriga nikohgacha bo'lgan familiyasi qaytariladi.

O'zSSRning Nikoh-oila kodeksiga binoan nikoh bir tarafning yoki ikki tarafning roziligiga binoan tugatilishi mumkin edi. O'zbekiston SSR Ijroiya Komitetining 1928-yil 14-yanvar [5] qaroriga binoan nikohdan ajralish ma'muriy tartibda amalga oshiriladi.

Nikoh huquqida belgilangan shartlarni himoya qilishda O'zbekiston SSRning 1926-yil 1-iyuldan amalga kiritilgan Jinoyat kodeksi juda katta rol o'ynadi. Unda mahalliy maishiy jinoyatlarga bag'ishlangan maxsus bob ajratilgan edi. Kodeksda qalin to'lash (273-modda), xotin-qizlarni jismoniy yoki ruhiy majburlash bilan erga berish (274- modda), qo'shxotinlik (275-modda) va boshqa jinoyatlar tarkiblari ko'rsatilgan.

Keyinchalik O'zbekiston SSRning 1927-yil 26-27-noyabr qarori bilan Jinoyat kodeksi 274-a modda bilan to'ldirilib, unga voyaga yetmagan yoki yosh qizlarni erga berganlik uchun jinoiy javobgarlik belgilandi [6].

O'zbekiston SSR Markaziy Ijroiya Komitetining 1938-yil 14- iyul [7] qaroriga binoan respublika Nikoh-oila kodeksi bilan belgilangan nikoh yoshiga o'zgartirish kiritilib, u erkaklar uchun ham, qizlar uchun ham 18 yosh qilib belgilandi. Respublika Oliy Soveti Prezidiumi ayni vaqtda QQASSR Oliy Soveti Prezidiumiga, oblast va okrug ijroiya komitetlariga favqulodda holatlarda ayrim iltimoslarga ko'ra, nikoh yoshini ayollar uchun bir yilga kamaytirish huquqini berdi.

Ayollarga nisbatan nikoh yoshi ko'rsatilishining asosiy sababi ularga ma'lumot olish uchun imkoniyat yaratib berish, yosh qizlarni, ular turmushga chiqqach, eriga qaram bo'lib qolishidan xoli etish edi. Nikoh yoshining umum

fuqarolik muomalaga layoqatli yoshga (18) mos kelishi ham muhim ahamiyatga ega [8].

Xulosa va takliflar. Ittifoqdosh respublikalarning Nikoh-oila kodekslari qabul qilingandan so'ng oradan ko'p yillar o'tdi, mamlakat ijtimoiy va siyosiy hayotida o'zgarishlar sodir bo'ldi, xo'jalik tizimi hamda ishlab chiqarish qurollari va vositalariga nisbatan mulkchilik shakli ham o'zgardi. Bu yutuqlar mamlakat Asosiy qonuni - SSSR, ittifoqdosh va avtonom respublikalarning Konstitutsiyalarida o'z ifodasini topdi. Xullas, 1920-1930 yillarda Sovet hukumati tomonidan oila-nikoh masalalarida qabul qilingan qonunlar asosida quyidagi o'zgarishlar bo'ldi: sovet davlati faqat davlat organlarida rasmiylashtirilgan nikohni tan olgan; diniy nikoh (shar'iy nikoh) qonuniy hisoblanmagan; nikohni davlat ro'yxatidan o'tkazish FHDYo organlari tomonidan amalga oshirilgan; sovet qonunchiligida nikohga kirishish uchun minimal yosh erkaklar va ayollar uchun belgilangan; nikoh uchun tomonlarning roziligi va yaqin qarindoshlik bo'lmasligi talab qilingan; ajralish sud yoki FHDYo organlari orqali amalga oshirilgan. Agar oila voyaga yetmagan farzandlarga ega bo'lsa yoki mulkiy nizolar mavjud bo'lsa, sud ishi majburiy bo'lgan.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. История советского государства и права Узбекистана [Текст] : [В 3 т.] / Акад. наук УзССР. Ин-т философии и права ; [Отв. ред. акад. Х. С. Сулайманова, чл.-кор. АН УзССР А. И. Ишанов]. - Ташкент : Изд-во Акад. наук УзССР, 1960-1968. - 2 т.
2. ЎзМА Ф-904,1-рўйхат, 119-иш, 45-варақ.
3. Кодекс законов о браке, семье и опеке. Постановление Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета, принятое на 3 сессии XII созыва. О введении в действие Кодекса законов о браке, семье и опеке. 19 ноября 1926 года.
4. История советского государства и права Узбекистана [Текст] : [В 3 т.] / Акад. наук УзССР. Ин-т философии и права ; [Отв. ред. акад. Х. С.

- Сулайманова, чл.-кор. АН УзССР А. И. Ишанов]. - Ташкент : Изд-во Акад. наук УзССР, 1960-1968. - 1 т.
5. СУ ЎзССР, 1928, 2-сон, 8-модда.
 6. СУ ЎзССР, 1927. 39-сон. 254-модда.
 7. СИЖ ЎзССР, 1938. 20-сон, 43-модда.
 8. Бошко В.И. Очерки советского семейного прав. Переработ. и доп. В.А.Рясенцевым. Киев. Госполитиздат УзССР, 1952. – С. 118-119; Свердлов Г.М. Советское семейное право. – М.: Госюриздат, 1958. – С. 112.